

Podstawowym założeniem niniejszej źródłowo-krytycznej edycji korespondencji Fryderyka Chopina jest wszechstronne opracowanie wszystkich zachowanych listów przezeń pisanych i do niego nadesłanych. Założenie to dostosowano do stanu epistolarnej spuścizny artysty, która z powodu wielu wydarzeń oraz dziejowych kataklizmów zarówno w XIX, jak i w XX wieku uległa zniszczeniu, rozproszeniu bądź zaginęła.

Dostępna dotychczas korespondencja Chopina została ujęta chronologicznie w trzech tomach. Podział materiału wyznaczyły główne cezury w biografii i działalności twórczej artysty. W tomie pierwszym zamieszczono więc listy napisane w okresie od 6 grudnia 1816 do 15 września 1831 pochodzące z jego lat młodzieńczych, które przeżył w Warszawie i zakończył wyjazdem z kraju w niecałe cztery tygodnie przed wybuchem powstania listopadowego – najpierw do Wiednia, następnie do Monachium i Stuttgartu, w drodze do Paryża, dokąd przybył 5 października 1831. W tomie drugim znalazła się korespondencja obejmująca osiem lat pobytu kompozytora w stolicy Francji (pierwszy jego znany list z tego okresu nosił datę 18 listopada 1831), potem kilkumiesięczny pobyt Chopina na Majorce na przełomie lat 1838–1839 (z George Sand i z jej dziećmi, Maurycym oraz Solange), a także okres rekonwalescencji spędzony w Marsylii do 23 maja 1839 po dramatycznym powrocie z Majorki. Kolejną cezurę w przyjętej przez nas periodyzacji wytyczył przyjazd Chopina do Nohant (1 czerwca 1839) i początek jego pierwszego letniego pobytu w posiadłości George Sand. Tom trzeci zatem objął korespondencję artysty od 2 czerwca 1839 aż do jego ostatnich listów wysłanych do przyjaciół: Tytusa Woyciechowskiego (12 września 1849), Auguste’a Franchomme’a (17 września 1849).

Listy zamieszczone w tomie trzecim, składającym się z trzech zasadniczych części (1839–1843, 1844–1847, 1848–1849), pochodzą z okresu, którego podział określa ewoluujący uczuciowo związek Chopina z George Sand, później zaś jego kontakty z Jane Wilhelminą Stirling. Paradoksalnie relacje z George Sand – tak istotne dla warunków, w jakich tworzył Chopin podczas ich związku – znalazły niewielkie odzwierciedlenie w zachowanej korespondencji obojga artystów. Jak wiadomo George Sand zniszczyła cenny, pokaźny pakiet własnych listów do Chopina dostarczony jej drogą okrężną przez Alexandre’a Dumasa syna, który przejął go nielegalnie po tym, gdy powracająca z Paryża Ludwika Jędrzejewiczowa zdeponowała ów pakunek (być może w obawie przed konfiskatą) w Mysłowicach na granicy z zaborem rosyjskim. Jednak nawet pozostały niewielki zasób zachowanej korespondencji Chopina i George Sand opracowanej, jak dotąd, najdokładniej przez Krystynę Kobyłańską, pozwala zorientować się, że nie tylko subtelne uczucia, ale również codzienne liczne troski łączyły Chopina z francuską pisarką. W kontekście jego ówczesnych doświadczeń osobistych szczególnie miejsce zajęła korespondencja z Solange Clésinger. W listach tych doszło do głosu, w dyskretnej formie, rozgoryczenie

Chopina po zerwaniu z George Sand w lipcu 1847; daje się w nich również odczuć dyskomfort Solange po jej ostrym konflikcie z matką i bratem.

W korespondencji Chopina z lat 40. XIX wieku, zwłaszcza w listach między nim a jego rodziną w Warszawie, widoczna jest wymiana obszernych informacji, pełnych szczegółów, obrazujących jego otoczenie. Pośrednie źródła epistolarne oddają wstrząs, jakiego kompozytor doznał po otrzymaniu wiadomości o śmierci ojca w Warszawie 3 maja 1844. Mikołaj Chopin zazwyczaj swym ojcowskim troskliwym przekazem poprzedzał listy pisane przez zamężne siostry Fryderyka – Ludwikę Jędrzejewiczową i Izabellę Barcińską. W niniejszym wydaniu listy te zostały scalone w odróżnieniu od edytorskiej koncepcji Bronisława Edwarda Sydowa, który w swoim opracowaniu rozdzielił je jako jednostki niezależne. Odrębny fragment korespondencji zamieszczonej w tomie trzecim stanowią listy Chopina pisane w 1848 roku podczas jego pobytu w Londynie i kilku miejscowościach w Szkocji. W listach tych zdaje on relacje – z właściwym sobie zmysłem obserwacji i poczuciem humoru zabarwionym ironią – z nowych doświadczeń pozyskanych w kręgach tamtejszej elity towarzyskiej, gdy był do niej sukcesywnie wprowadzany przez Jane W. Stirling, która odegrała szczególną, opiekuńczą rolę w ostatnim okresie życia Chopina, już po jego zerwaniu z George Sand.

Znaczną część tomu trzeciego wypełnia korespondencja Chopina z jego przyjaciółmi poznanymi jeszcze w okresie warszawskim. Wyróżniają się wśród niej listy do Juliana Fontany. Artysta powierzał mu załatwianie wszystkich spraw, poczynawszy od wyboru i urządzania w najdrobniejszych detalach paryskich mieszkań, a skończywszy na kopiowaniu utworów i pośredniczeniu w kontaktach z wydawcami. Po wyjeździe Fontany z Paryża głównym odbiorcą listów kompozytora odnoszących się do spraw bieżących, a zwłaszcza wydawniczych, został Auguste Franchomme, powiernikiem zaś – zarówno pośród codziennych trosk, jak i rozterek egzystencjalnych pogłębianych przez pogarszający się stan zdrowia – Chopin uczynił Wojciecha Grzymałę.

Na układ i zawartość tomu trzeciego korespondencji Chopina wywarły wpływ także najnowsze badania nad recepcją jego twórczości w latach 40. XIX wieku w kręgach francuskiej, niemieckiej i angielskiej krytyki muzycznej. Rezultatem tych studiów jest antologia tekstów z tego zakresu opracowana pod redakcją Ireny Poniatowskiej w polskiej i angielskiej wersji językowej. W związku z tym nie przytaczamy tu już *in extenso*, jak w poprzednich tomach, tekstów recenzji utworów bądź występów Chopina z lat 1840–1848, lecz je tylko sygnalizujemy poprzez odesłanie do nich we wspomnianej antologii, z wyjątkiem, oczywiście, recenzji dotąd nieopublikowanych.

* * *

Opracowanie kolejnego tomu *Korespondencji Fryderyka Chopina*, podobnie jak poprzednich, nie byłoby możliwe bez pomocy wielu osób i instytucji. Pragniemy przede wszystkim wyrazić wdzięczność J. M. Rektorowi Uniwersytetu Warszawskiego prof. dr. hab. Alojzemu Z. Nowakowi oraz Dyrektorowi Instytutu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego Pani prof. dr. hab. Iwonie Lindstedt za objęcie naszego projektu instytucjonalną opieką.

Za pomoc w uzyskaniu reprodukcji autografów i materiałów ilustracyjnych oraz za zgodę na ich publikację podziękowanie kierujemy do prywatnych kolekcjonerów oraz do Dyrekcji następujących instytucji krajowych: Towarzystwa im. Fryderyka Chopina w Warszawie, Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina w Warszawie, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Muzeum Narodowego w Krakowie / Muzeum Książąt Czartoryskich, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego. Dziękujemy również licznym instytucjom zagranicznym, które okazały się pomocne w uzyskaniu reprodukcji autografów znajdujących się w ich zbiorach i wyraziły zgodę na ich publikację. Są wśród nich: Archiv Breitkopf & Härtel w Wiesbaden, Biblioteka Polska w Paryżu, Library of Congress w Waszyngtonie, Bibliothèque nationale de France w Paryżu, Bibliothèque de l'Institut de France w Paryżu, Bibliothèque Historique de la Ville de Paris, Brieven collective van het Nederlands Muziekinstituut w Hadze, British Library w Londynie, Conservatoire National de Musique et de Danse w Paryżu, The Fitzwilliam Museum w Cambridge, Fundacja Maeda Iktokukai w Tokio, Historical Society of Pennsylvania w Filadelfii, Gemeentemuseum w Hadze, Houghton Library (Harvard University), Jude & John Lubrano Music Antiquarians (Syosset, USA), Lloyd Harbor w Nowym Jorku, Musée George Sand et de la Vallée Noire w La Châtre, Musée royal de Mariemont w Morlanvelz (Belgia), National Archives of Scotland w Edynburgu, Paul Sacher Stiftung w Bazylei, The Pierpont Morgan Library & Museum oraz The Grolier Club w Nowym Jorku, Public Library w Bostonie, Newberry Library w Chicago, Rare Book & Manuscript Library (Columbia University), Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt Petersburgu, Royal Society of Musicians w Londynie, Stiftelsen Musikkulturens Fräjannde w Sztokholmie (kolekcja Rudolfa Nydahla), Universitäts Bibliothek (Universität Basel). Wśród wielu osób z kraju i z zagranicy, którym jesteśmy winni podziękowanie za wszelkiego rodzaju pomoc w uzyskaniu materiałów oraz informacji otrzymanych w toku opracowywania tomu trzeciego *Korespondencji*, znaleźli się P.T.: Przemysław Adamski (Dział Informacji Naukowej Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina, Warszawa), Dorota Babilas (Instytut Anglistyki, Uniwersytet Warszawski), Jeremy Barlow, praprawnuk Charlesa Darwina (Salisbury), Frances Barulich (The Morgan Library & Museum, Music Manuscripts and Printed Music, Nowy Jork), Andrzej Bednarczyk (Warszawa), Przemysław Jan Bloch (Nowy Jork), Thierry Bodin (Paryż), Kinga Börcsök (Zug, Szwajcaria), Jaume Capllonch Ferrà (Valldemossa), Rosa Capllonch Ferrà (Valldemossa), Marie-Christine Célérier (Francja), Annie Chassagne (Bibliothèque de l'Institut de France, Paryż), lady Rose Cholmondeley (Londyn), Colin Coleman (Royal Society of Musicians, Londyn), Frédéric Constant (Institut Français de Pologne, Warszawa), Anna Czarnocka (Biblioteka Polska, Paryż), Piotr Dahlig (Instytut Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego), Beata Długajczyk (Gabinet Grafiki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław), Urszula Dragońska (Zakład Zbiorów Ikonograficznych Biblioteki

Narodowej, Warszawa), Krzysztof Dubiński (Warszawa), Waleria Dworietzkowa (Rosyjska Biblioteka Narodowa, Sankt Petersburg), Jean-Jacques Eigeldinger (Colombier, Szwajcaria), Natalia Elagina (Rosyjska Biblioteka Narodowa, Sankt Petersburg), Scott Ellwood (The Grolier Club, Nowy Jork), Agnieszka Fann (Szwecja), Olga Filipowa (Rosyjska Biblioteka Narodowa, Sankt Petersburg), Remigiusz Forycki (Warszawa), Rudolf Gamper (Kantonsbibliothek Vadiana, Sankt Gallen), Iris Geisler (Thüringer Universitäts- Und Landesbibliothek, Jena), Ewa i Jeremiusz Glenskwie (Poznań), Magdalena Głodek (Biblioteka Polska, Paryż), Małgorzata Górczyńska (Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Warszawa), Wolfgang Göldi (Kantonsbibliothek Vadiana, Sankt Gallen), Krzysztof Grabowski (Paryż), Anna Grochala (Muzeum Narodowe, Warszawa), Iwona Januszkiewicz-Rembowska (Biblioteka Instytutu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego), Jeffrey Kallberg (University of Pennsylvania, Filadelfia), Urszula Klatka (Biblioteka Jagiellońska, Kraków), Maria Kominek-Karolak (Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina, Warszawa), Marcin Konik (Dział Informacji Naukowej Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina, Warszawa), Jean Konopka (Genewa), Seweryn Kuter (Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina, Warszawa), Jan Lauridsen (The Library of Congress, Music Division, Waszyngton), Patrick Le Boeuf (Bibliothèque Historique de la Ville de Paris), Jennifer B. Lee (Columbia University, Nowy Jork), Michał Lewicki (Biblioteka Jagiellońska, Kraków), Joanna Łuczak (Archiwum Zamku Królewskiego, Warszawa), Justyna Łuczyńska-Bystrowska (Muzeum Narodowe w Krakowie / Muzeum Książąt Czartoryskich), Piotr Maculewicz (Gabinet Zbiorów Muzycznych, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa), Anna Masłowska (Muzeum Narodowe, Warszawa), Katarzyna Mączewska (Muzeum Narodowe, Warszawa), Kevin McKinney (The Grolier Club, Nowy Jork), Felix Meyer (Paul Sacher Stiftung, Bazylea), Grażyna Michniewicz (Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina, Warszawa), Kathleen Monahan (Public Library, Boston), Piotr Mysłakowski (Warszawa), Mariola Nałęcz (Zakład Zbiorów Muzycznych Biblioteki Narodowej, Warszawa), Andrzej Niewęłowski (Paryż), Henryk F. Nowaczyk, Teresa Nowak (Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Warszawa), Marek Ostas (Cambridge), Matthias Otto (Archiv Breitkopf & Härtel, Wiesbaden), Wojciech Pazdro (Paryż), Janusz Pezda (Muzeum Narodowe w Krakowie / Muzeum Książąt Czartoryskich), Kamil Pielaciński (Dział Informacji Naukowej Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina, Warszawa), Michał Piekarski (Warszawa), Kamilla Pijanowska (Muzeum Narodowe, Warszawa), Katarzyna Płonka-Bałus (Muzeum Narodowe w Krakowie / Muzeum Książąt Czartoryskich), Alida Podłaszczyk-Nowakowska (Biblioteka Instytutu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego), Jean Christophe Prümm (Staatsbibliothek zu Berlin, Musikabteilung mit Mendelssohn-Archiv zu Berlin), Fabienne Queyroux (Bibliothèque de l'Institut de France, Paryż), Marie-Paule Rambeau, Emily Richardson (Newberry Library, Chicago), Arkadiusz Roszkowski (Biblioteka Polska, Paryż), Elizabeth i Martin Rumbelow (Oxshott, Anglia),

Olena Roman (Lwowskie Muzeum Historyczne), Ewa Rutkowska (Biblioteka Polska, Paryż), Marie-Claude Sabouret (Musée de la Vie Romantique, Paryż), Bożena Schmid-Adamczyk (Genewa), Artur Szklener (Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Warszawa), Marta Tabakiernik (Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina, Warszawa), Sachiko Takeda (Tokio), Johanna Triebe (Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek, Jena), Éric Van Lauwe (Paryż), Didier Van Moere (Paryż), Benjamin Vogel (Lund, Szwecja), Lidia Wadowska (Archiwum Narodowe, Kraków), Elisabeth Walle (Bibliothèque nationale de France, Sekcja Polska, Paryż), Vanessa Weinling (Musée George Sand et de la Vallée Noire, La Châtre), Małgorzata Zielińska (Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina, Warszawa), Heidy Zimmermann (Paul Sacher Stiftung, Bazylea).

Za pomoc w sprawach organizacyjnych związanych z realizacją naszego projektu dziękujemy Barbarze Świdorskiej z Biblioteki Instytutu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Ewie Sławińskiej-Dahlig z Towarzystwa im. Fryderyka Chopina w Warszawie. Za wszechstronną pomoc w dotarciu do literatury przedmiotu oraz źródeł archiwalnych jesteśmy wdzięczni Marcelinie Chojeckiej z Działu Informacji Naukowej Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina w Warszawie, Magdalenie Kulig z Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina w Warszawie oraz Januszowi Pezdzie – za sporządzenie opisów listów Chopina przechowywanych w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Muzeum Narodowym w Krakowie / Muzeum Książąt Czartoryskich. Wyrazy wdzięczności za zorganizowanie dostępu do Chopinowskich autografów znajdujących się w zbiorach warszawskich kierujemy ku Pauli Betscher i do Macieja Szablewskiego z Biblioteki Narodowej oraz Andrzeja Spóza z Biblioteki Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego.

Dziękujemy również Janowi Gałazce, Barbarze Mroczek, Zbigniewowi Naliwajkowi i Joannie Żurowskiej za konsultacje przekładów z języków obcych oraz rewizje wcześniejszych tłumaczeń, a także Tokimasi Sekiguchiemu za tłumaczenia z języka japońskiego tekstów dotyczących historii listu Fryderyka Chopina, który znajduje się w Tokio.

Pani Dyrektor Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego Beacie Jankowiak-Konik dziękujemy za życzliwość i organizację prac nad edycją niniejszego tomu. Pani Redaktor prowadzącej, Małgorzacie M. Przybyszewskiej, składamy serdeczne podziękowania za wszystkie uwagi, sugestie i pomoc w doprowadzeniu tomu do publikacji. Za trud włożony w redakcję i przygotowanie tekstu do druku gorąco dziękujemy paniom Elżbiecie Błuszkowskiej, Annie Pisarek i Marcie Wilińskiej.

ŹRÓDŁA

Tom trzeci *Korespondencji Fryderyka Chopina* obejmuje 513 listów oraz 94 streszczenia listów zaginionych zamieszczonych w części czwartej. Podobnie jak w tomach poprzednich, tak i tym razem wszystkie teksty listów Chopina i listów do niego adresowanych zostały skorygowane zgodnie z ustaleniami źródłowymi, których celem było zweryfikowanie dotychczasowego stanu wiedzy o chopinowskiej spuściźnie epistolograficznej. W przypisach i komentarzach do listów staramy się ukazać tło kulturowe, polityczne i obyczajowe ówczesnej Europy poprzez objaśnianie wydarzeń wzmiankowanych w listach oraz przybliżanie sylwetek osób z najbliższego otoczenia Chopina wraz z informacjami o środowiskowym życiu artystycznym Paryża czy innych ośrodków kultury muzycznej, w których przebywał. Z pola widzenia mimo to nie zniknęły sprawy polskie, poruszane głównie w listach rodziny Chopina, uzupełniające biografię artysty. Podstawę niniejszej edycji stanowią źródła bezpośrednie, tj. autografy, a w przypadku ich braku – źródła pośrednie: fotokopie bądź reprodukcje autografów w różnych publikacjach, a także w katalogach domów aukcyjnych i firm antykwarycznych. Do źródeł pośrednich należą też istniejące wydania korespondencji Chopina. Jeżeli natomiast nie dysponujemy autografem ani jego reprodukcją, wybieramy wówczas wydanie możliwie kompletne i bliskie oryginałowi. Na autografach i reprodukcjach autografów opublikowanych w książkach, czasopismach, katalogach aukcyjnych i antykwarycznych została oparta grupa wspomnianych listów Chopina i do Chopina oraz 44 cesje praw autorskich sporządzonych w imieniu Chopina i opatrzonych jego własnoręcznym podpisem, a niekiedy z dłuższymi wstawkami. Należy podkreślić, że katalogi aukcyjne są bardzo ważnym, niekiedy jedynym źródłem informacji o autografach listów, a ponadto nierzadko zawierają reprodukcje ich fragmentów lub całości.

W opracowaniu pozostałych listów posłużyliśmy się – z konieczności – wcześniejszymi wydaniem korespondencji Chopina w czasopismach i publikacjach książkowych. Największe znaczenie miały edycje Mieczysława Karłowicza, który po raz pierwszy udostępnił 10 listów rodziny Wodzińskich do Fryderyka Chopina w *Księdze pamiątkowej na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza* (t. I, Warszawa 1898). Listy te, zebrane razem w pakiecie przewiązanym różową wstążeczką, zostały przez Chopina opatrzone napisem „Moja bięda”. Niestety, ich oryginały zaginęły w 1939 roku, natomiast przedruki znalazły się w kolejnych książkach Karłowicza z 1904 roku: *Niewydane dotychczas pamiątki po Chopinie* i *Souvenirs inédits de Frédéric Chopin*. Na podstawie tych wydań zostały opublikowane listy Chopina i jego rodziny z Warszawy oraz listy różnych osób z grona przyjaciół, uczennic, uczniów i znajomych artysty.

Spośród innych ważniejszych dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych publikacji mieszczących listy kompozytora należy wymienić monografie pióra Marcellego Antoniego

Szulca (1873) i Friedricha Niecks'a (1888, 1890), edycje listów Chopina zredagowane przez Ferdynanda Hoesicka (1899, 1912), Henryka Opieńskiego (1910, 1931, 1933, 1937) i Bronisława Edwarda Sydowa (1955), a także prace Leopolda Binental'a (1930, 1932, 1934) zawierające liczne reprodukcje listów dziś zaginionych i innych pamiątek Chopinowskich. Szczególne miejsce zajmuje w tej grupie prac publikacja Krystyny Kobylańskiej *Korespondencja Fryderyka Chopina z George Sand i z jej dziećmi* (1980), której drugie wydanie (2010) przygotował do druku Zbigniew Skowron. Znaczenie tej publikacji polega przede wszystkim na tym, że opiera się ona na pionierskiej edycji korespondencji George Sand opracowanej przez Georges'a Lubina (1904–2000), reprezentującej najnowszy stan krytyczno-źródłowych badań nad spuścizną epistolograficzną francuskiej pisarki.

Przekłady listów w językach obcych – w przeważającej mierze w języku francuskim – zostały zaczerpnięte z publikacji Bronisława Edwarda Sydowa (1955) i Krystyny Kobylańskiej (2010). W pierwszej z nich autorkami tłumaczeń były Jadwiga Dmochowska, Zofia Lewinówna i Maria Kindler; w drugiej – Julia Hartwig i Zofia Jędrzejowska-Waszczyk. Przekłady te przejrzeni i poprawili Zbigniew Naliwajek oraz Joanna Żurowska (J. Ż.), która ponadto przełożyła listy dotychczas nieprzetłumaczone.

Oddzielną częścią tomu trzeciego są streszczenia listów zaginionych podane za wydaniem Karłowicza (1904). Ich numeracja (od S63) stanowi kontynuację streszczeń, które znalazły się w tomie pierwszym (2009) i drugim *Korespondencji* (2017).

Jak wynika z tego przeglądu, zasób oryginałów listów Chopina z biegiem lat uległ znacznemu uszczupleniu. Część autografów zaginęła już po 19 IX 1863 podczas rabunku mieszkania Izabelli i Antoniego Barcińskich, które znajdowało się na drugim piętrze kamienicy Andrzeja hr. Zamoyskiego (Nowy Świat 1245A), po próbie zamachu na carskiego namiestnika Teodora hr. Berga. Bezpowrotnie przepadły wówczas m.in. nigdy niepublikowane listy Chopina do rodziny z okresu warszawskiego i paryskiego.

Część listów wydanych przed I wojną światową przez Karłowicza i Hoesicka zaginęła głównie podczas II wojny światowej. W czasie oblężenia Warszawy w 1939 roku zniknęła – w niewyjaśnionych okolicznościach – część kolekcji po matce Chopina i jego siostrach przekazana po śmierci Izabelli Barcińskiej w 1881 Ludwice Ciechomskiej, córce Ludwiki Jędrzejewiczowej. Kolekcję tę odziedziczyły następnie dzieci Ludwiki Ciechomskiej: Maria i Laura Ciechomskie, oraz Józefa Bichniewiczowa. Część należąca do rodziny Bichniewiczów spłonęła w ich majątku na Litwie w czasie II wojny światowej. Zatracie uległa też spora część kolekcji Leopolda Binental'a, a los wielu innych autografów i pamiątek chopinowskich znajdujących się u prywatnych właścicieli w Europie i w Stanach Zjednoczonych nadal pozostaje nieznanym.

W końcu XIX, a zwłaszcza począwszy od pierwszego dziesięciolecia XX wieku, listy Chopina zaczęły dość często pojawiać się na aukcjach antykwarycznych. Wiele z nich wzbogaciło zbiory bibliotek zagranicznych i kolekcji prywatnych, niejednokrotnie niezidentyfikowanych do dnia dzisiejszego. Inne pozostały we Francji w rękach spadkobierców

będy przekazano je do zbiorów paryskiego Conservatoire de Musique et de Déclamation (później znalazły się w Bibliothèque nationale de France). Obecnie są one rozproszone po wielu bibliotekach i kolekcjach prywatnych w Europie i poza nią. Oto ich wykaz dotyczący tomu trzeciego:

Kraj	Miasto	Biblioteki i archiwa
Polska	Warszawa	<ul style="list-style-type: none"> • Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina, w tym depozyty Towarzystwa im. Fryderyka Chopina oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹ • Muzeum Narodowe • Bankowa Fundacja Kultury • Biblioteka Narodowa • Biblioteka, Archiwum i Muzeum Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego • Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Kolekcja dr. Tomasza Niewodniczańskiego, depozyt Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz (Görlitz)
	Kraków	<ul style="list-style-type: none"> • Muzeum Narodowe / Muzeum Ksiąząt Czartoryskich • Biblioteka Jagiellońska
Belgia	Morlanwelz	<ul style="list-style-type: none"> • Musée royal de Mariemont
Francja	La Châtre Paryż	<ul style="list-style-type: none"> • Musée George Sand et de la Vallée Noire • Bibliothèque de l'Institut de France • Bibliothèque Historique de la Ville de Paris • Bibliothèque nationale de France • Conservatoire National de Musique et de Danse • Towarzystwo Historyczno-Literackie / Biblioteka Polska w Paryżu
Niemcy	Wiesbaden	<ul style="list-style-type: none"> • Archiv Breitkopf & Härtel
Rosja	Sankt Petersburg	<ul style="list-style-type: none"> • Rosyjska Biblioteka Narodowa • Biblioteka Publiczna im. M. E. Sałtykowa-Szczedriny

¹ Autografy listów, kompozycji i ich pierwszych wydań oraz ikonografia i pamiątki, zgromadzone przez Muzeum Fryderyka Chopina w TiFC, 30 stycznia

2007 roku Towarzystwo im. Fryderyka Chopina w Warszawie przekazało w depozyt do Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina.

Stany Zjednoczone	Boston	• Public Library
	Cambridge, Mass.	• Harvard University
	Chicago	• Newberry Library
	Filadelfia	• Historical Society of Pennsylvania
	New Haven	• Yale University Library (The Beinecke Rare Book and Manuscript Library)
	Nowy Jork	• Columbia University
Szwajcaria	Rochester	• The Pierpont Morgan Library
	Waszyngton	• Eastman School of Music
		• The Library of Congress
Japonia	Bazylea	• Paul Sacher Stiftung
		• Universität Basel, Universitäts Bibliothek
Wielka Brytania	Tokio	• Fundacja Maeda Ikutokukai
	Cambridge	• The Fitzwilliam Museum
	Edynburg	• National Archives of Scotland
	Londyn	• British Library
		• Royal Society of Musicians

Podstawą źródłową stały się dla nas również kolekcje prywatne następujących właścicieli: spadkobierców Boutroux-Ferrà w Valldemossie (Majorka), Thierry’ego Bodina (Paryż), Érica Van Lauwe’a (Paryż), Tomonari’ego Gōda (prefektura Ehime w północno-zachodniej części wyspy Shikoku w Japonii), Frédéricica Tillola (Francja). Począwszy od 1945 roku Towarzystwo im. Fryderyka Chopina na aukcjach antykwarycznych bądź od prywatnych kolekcjonerów zakupiło ponad 80 listów Chopina i do Chopina oraz inne listy osób z jego kręgu. Do Muzeum w TiFC trafiły też cenne dary od Artura Rubinsteina, Marka Kellera (Paryż i Meksyk), Antoniny Lalewiczowej (Warszawa), Juliana Godlewskiego (Zurych), Karola Liszniewskiego (Cincinnati), Arthura Hedleya (Londyn), Henryka Bogusławskiego (Rzym), a także od Muzeum Narodowego w Warszawie, Narodowego Banku Polskiego i Bankowej Fundacji Kultury. Natomiast w 2011 roku Marek Keller (1946–2023) z inicjatywy i staraniem Hanny Wróblewskiej-Straus, byłej kustosz i dyrektor Muzeum Fryderyka Chopina w TiFC, ofiarował Muzeum bezcenną kolekcję chopinianów. W 2004 roku H. Wróblewska-Straus uzyskała informację o zachowanej (w prywatnych rękach za granicą) znacznej części kolekcji należącej do rodziny kompozytora. Pod koniec 2009 roku sporządziła ekspertyzę tego zbioru (ok. 50 pozycji, w tym m.in. sześciu bezcennych listów Chopina napisanych do rodziny w latach 1845, 1847–1848, a poszukiwanych przez nią od wielu lat). Od 2011 roku Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina nadal powiększa swoją kolekcję

listów kompozytora o kolejne autografy nabywane na aukcjach w Europie i Stanach Zjednoczonych lub kupowane w europejskich antykwariatach. O autografy listów Chopina wzbogaciła się również Biblioteka Narodowa w Warszawie dzięki nabyciu i przekazaniu ich w darze przez Telekomunikację Polską S.A., Fundację PZU oraz Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S.A.

Dokumentacja dotycząca korespondencji Chopina – gromadzona zarówno przez przedwojenny Instytut Fryderyka Chopina (którego kontynuatorem jest TiFC), jak i od 1945 do końca 2005 roku przez Muzeum Fryderyka Chopina w TiFC – służyła oraz nadal służy nie tylko autorom niniejszego wydania, ale też badaczom z kraju i zagranicy.

Z dotychczasowych publikacji poświęconych założeniom nowego wydania korespondencji Chopina wymieniamy także artykuł Zofii Helman *The New Edition of Chopin's Correspondance* zamieszczony w „*Musicology Today*”, vol. 13, 2016, December 2016 published by De Gruyter Open (online), <https://doi.org/10.1515/muso-2016-0009>.

Niniejszy tom trzeci wydania *Korespondencji Fryderyka Chopina* zamyka rozpoczętą w 2009 roku edycję, której głównym celem było krytyczno-źródłowe opracowanie zachowanych, w różnej postaci, listów pisanych przez kompozytora i do niego adresowanych. Założenie to pozwoliło dotrzeć przede wszystkim do 369 autografów Chopina i 52 autografów listów napisanych do Chopina, a także ukazać je w formie reprodukcji w trzech publikowanych tomach, jeśli to było możliwe.

Podobnie jak w tomach pierwszym i drugim *Korespondencji* listy zostały uporządkowane chronologicznie zgodnie z datami umieszczonymi w nagłówkach. Brakujące daty zrekonstruowano na podstawie stempla pocztowego, a gdy i tego nie było, opierając się na treści listu oraz znajomości kontekstu historycznego. Daty ustalone przez nas – bądź wcześniej przez innych redaktorów naukowych – umieszczamy w nawiasach kwadratowych. Daty podane przez innych autorów opracowań korespondencji Chopina zostały w każdym przypadku zweryfikowane.

Listy, których nie udało się datować oraz Uzupełnienia zamykają część trzecią niniejszego tomu. Treść tych listów, których datować się nie udało, jest na tyle ogólna, że nie pozwala – nawet drogą pośrednią – ustalić datowania korespondencji niezależnie od tego, czy znani są adresaci listów Chopina bądź też nadawcy listów pisanych do niego. W tej grupie listów wyodrębniamy trzy działy: 1) listy Chopina do ustalonych adresatów; 2) listy Chopina do nieustalonych adresatów; 3) listy ustalonych nadawców do Chopina (oznaczone Nd1, Nd2 itd.). Z kolei w uzupełnieniach znalazła się korespondencja, do której dotarliśmy już po opublikowaniu obydwu wcześniejszych tomów (listy oznaczono U1, U2 itd.). Część czwartą tomu otwierają natomiast Streszczenia (jako S63 itd.). Listy pisane w obcych językach przedstawiono najpierw w oryginale, a następnie w tłumaczeniu na język polski. Przekłady listów wcześniej publikowanych zostały niekiedy wykonane na nowo, natomiast przy korzystaniu z wydań poprzednich tłumaczenia były weryfikowane.

W obecnej edycji każdy list jest opracowywany jako odrębna całość. Opracowanie zawiera: nagłówek z imieniem i nazwiskiem autora (pomijanymi, gdy autorem listu jest Fryderyk Chopin), imieniem i nazwiskiem adresata, wraz ze wskazaniem miejsca jego pobytu (zaczepniętym z adresu, a w przypadku jego braku – zrekonstruowanym) oraz miejscem i datą powstania listu. Wszystkie dane pochodzące od autorów opracowania są ujęte w nawiasy kwadratowe. Zgodnie z ówczynie przyjętym zwyczajem Chopin adres zapisywał na ostatniej stronie złożonej kartki listu zwanej stroną adresową. W niniejszym wydaniu adres, a także opis stempla pocztowego zostały umieszczone bezpośrednio po przytoczonym tekście listu.

Każdy list zaopatrzone w metrykę wskazującą źródło, tj. podstawę wydania (autograf, jego reprodukcja albo wybrana publikacja), a jeśli dysponowaliśmy autografem – podane jest miejsce jego przechowywania, historia i skrócony opis (liczba stron, papier, format, stan zachowania). W dalszej kolejności wyszczególnione zostało pierwsze wydanie listu (niekiedy pokrywające się z podstawą źródłową), pierwsza reprodukcja oraz pierwsza prezentacja autografu na wystawie lub przed aukcją.

W przytoczonych tekstach listów staraliśmy się ograniczyć do minimum ingerencje redakcji. Zachowujemy przede wszystkim niezmienną leksykę i składnię Chopina,

pozostawiając błędy gramatyczne czy drobne przeoczenia, a także pisownię spolonizowanych słów obcego pochodzenia, np. „*interesta*”, „*koresspondencja*”, „*wiolonczeła*”, „*dressowany*”. Obce słowa podane są w formie takiej jak w oryginałach, z charakterystycznymi zbitkami niemiecko-polskimi czy łacińsko-polskimi, np. „*Instrumentmacherzy*”, „*examen*”, „*akkompagnament*”, „*komissami*”, „*professja*”.

Zachowujemy oboczność pisowni, która występowała w pierwszej połowie XIX wieku, wyrazów z literą *x*, np. „*xiążę*”, „*explikować*”, „*exekucja*”. Jeśli jednak w wydaniu będącym podstawą naszej edycji pisownia ta była poprawiona, wtedy nie zmieniamy podstawy. Gdy opracowanie oparto częściowo na reprodukcji oryginału, a częściowo na wykorzystanym wydaniu, wówczas w jednym liście występuje niekiedy podwójna pisownia jakiegoś wyrazu. Nie ujednolicamy dowolnego użycia wielkich i małych liter w zwrotach grzecznościowych – „*Ty*”, „*Ciebie*”, ale też – „*twoim*”, „*tobie*”, „*ciebie*”, również w nazwach własnych lub w nazwach święt. Zachowujemy ponadto wielkie litery w słowach wyrażających szacunek oraz w nazwach dni tygodni i miesięcy, które były w tamtym czasie przyjęte powszechnie. Korekty nie tylko odjęłyby listom cechy autentyzmu, ale i udaremniłyby charakterystykę osobowości autora, jego roztargnienie, spontaniczność wypowiedzi czy pewien rodzaj niedbałości. Chopin, pisząc listy do Juliana Fontany, Wojciecha Grzymały, Marie de Rozières, Auguste'a Franchomme'a lub do rodziny, relacjonuje najczęściej te same wydarzenia, dlatego w przypisach, z konieczności, pojawiają się nierzadko komentarze o zbliżonej treści, mimo że opracowywali je nie zawsze ci sami autorzy.

Tytuły utworów muzycznych podane są w takim zapisie, w jakim pojawiają się w listach, z odnotowaniem w przypisach ich pełnego brzmienia. Kursywą oznaczamy tytuły książek, dzieł muzycznych i teatralnych, a nazwy czasopism umieszczamy w cudzysłowach, bez względu na oryginalny zapis Chopina. Do wyrazów podkreślonych w autografach listów Chopina użyliśmy druku rozstrzelonego. Druk taki stosujemy również w sytuacji, gdy dana osoba ma kilka imion; rozstrzelonym drukiem zostaje wówczas wyróżnione jej imię główne. Zdecydowaliśmy się na modernizację – w ograniczonym zakresie – ortografii i interpunkcji. W celu uniknięcia nieporozumień poprawiamy zatem rażące błędy ortograficzne zdarzające się w listach oraz błędny zapis imion, nazwisk i nazw geograficznych; uzupełniamy też skróty w nazwiskach (bez nawiasów kwadratowych), podając zawsze w przypisie formę występującą w oryginałach. Nie odnotowujemy natomiast w przypisach poprawek, gdy dotyczą one np. braku znaków diakrytycznych czy łącznej lub rozdzielnej pisowni wyrazów. Zgodnie z zasadami współczesnej ortografii zamieniamy, np. literę *j* na *i* (np. zamiast „*komedja*” piszemy „*komedja*”), *y* na *j* (np. zamiast „*woyewoda*” piszemy „*wojewoda*”) oraz *i* na *j* (np. „*dziękuję*” piszemy „*dziękuję*”, zamiast „*iak*” – „*jak*”) czy też *z* na *s* (zamiast „*zkaąd*” piszemy „*skąd*”). Zamieniamy też końcówki fleksyjne, np. „*lekcyj*” na „*lekcji*”, „*aleji*” na „*alei*”; końcówki przymiotników rodzaju żeńskiego i nijakiego w narzędniku i miejscowniku typu: *-em* lub *-ém*, *-émi* zmieniamy na *-ym*, *-im*, *-ymi*, np. „*takiemi*” na „*takimi*”, „*jasném*” na „*jasnym*”, „*czém*” na „*czym*” itp. (tę ostatnią zamianę pomijamy jedynie w przypadku tekstów rymowanych). Wprawdzie

ostatnio w wydaniach listów z XIX wieku często zachowuje się oryginalną pisownię bez żadnych zmian, to jednak tutaj zdecydowaliśmy się uwspółcześnić ortografię i interpunkcję ze względu na większą czytelność tekstów, jak i na konieczność ujednoczenia zasad wydawniczych. W związku z tym, że nie dysponujemy wszystkimi autografami, a w tekstach przyjętych za podstawę mamy bądź próbę wiernego przekazania tekstu Chopina (np. Opieński 1910, Binental 1930), bądź różne metody modernizacji (zmiany w pisowni, a nawet poprawki stylistyczne, np. w pracach Szulca 1873, Karłowicza 1898 i 1904, Hoesicka 1912), to bez przyjęcia powyższych zasad publikowane listy miałyby nader niejednorodną postać edytorską. Poza tym zamieszczone w tomie reprodukcje autografów listów zachowanych pozwalają czytelnikowi zapoznać się z oryginalnym zapisem Chopina. Nie staramy się naśladować graficznej formy autografów listów Chopina, tzn. nie zachowujemy ani oryginalnej wielkości wcięć akapitowych w nagłówkach, ani długości czy liczby wierszy na stronie, ani też umiejscowienia podpisu pod listem itp. Przyjmujemy jednolitą formułę dla wszystkich listów, uwzględniającą oryginalną kolejność poszczególnych jego elementów (np. daty stawiamy tam, gdzie umieścił je Chopin: na początku bądź na końcu listu). Tradycyjnie nadajemy głębsze wcięcia nagłówkom listów oraz tekstom wierszowanym, zwykle wcięcia akapitowe odrębnym całościom w toku wypowiedzi, pozostałe zaś elementy listu porządkujemy zawsze *a linea*. Jeżeli w liście występują dopiski na marginesach, to podajemy ich treść na końcu, zaznaczając w przypisie: „dopisek na marginesie” i dodając numer strony listu.

Wprowadzone przez Chopina fragmenty tekstu w językach obcych podane są w takiej postaci, w jakiej występują, bez poprawiania błędów gramatycznych i ortograficznych (także bez nadawania im kursywy, zwykle występującej w tekstach drukowanych, np. u Binental); ich poprawna forma, wraz z polskim tłumaczeniem, odnotowana jest w przypisie. Numerację opusową utworów Chopina wydanych po jego śmierci przez Juliana Fontanę w latach 1855–1859 umieszczamy w nawiasach kwadratowych (por. *Encyklopedia muzyczna PWM*, hasło *Chopin*).

Jeżeli w tekście listu występują skreślenia, to pomijamy je, odnotowując jedynie w opisie autografu oraz w przypisach, że w tekście znajdują się słowa skreślone lub też zamazane i nieczytelne. Wyjątek od tej zasady dotyczy cesji Chopina sporządzonych dla londyńskiego wydawcy Wessla & Co., ponieważ firma wykorzystywała gotowe formularze z wymienionymi nazwami krajów, których miały dotyczyć zawierane umowy. Nazwy krajów nieobjętych kontraktem sygnowanym przez Chopina były przez przedstawiciela Wessla & Co. wykreślane. Skreślenia te zostały zachowane w tekście cesji.

Jakkolwiek poprawiamy interpunkcję zgodnie ze współcześnie przyjętymi zasadami, to jednak zachowaliśmy charakterystyczne dla Chopina długie pauzy —. W oryginałach zaznaczają one z jednej strony nieistniejące akapity, z drugiej zaś pełnią funkcję oddechu, przerywnika w toku myślowym, czasem przecinka.

Teksty listów ze względu na różnorodność zawartego materiału wymagały obszernych przypisów i komentarzy, które objęły:

- 1) biogramy osób wzmiankowanych w listach (jednak gdy dotyczy to nazwisk osób powszechnie znanych i opisanych w ogólnie dostępnych źródłach leksykograficznych, wówczas przypisom nadano charakter przywołań najważniejszych informacji, zwłaszcza powiązanych z tekstem listu, bądź też zostały w nich omówione relacje łączące daną osobę z Chopinem; natomiast nazwiska osób mało znanych otrzymały noty obszerniejsze, jeśli udało się zebrać stosowne materiały);
- 2) objaśnienia dotyczące nazw miejscowości;
- 3) informacje na temat ubytków w tekście wynikających z uszkodzenia autografu oraz domyślnego uzupełnienia tych ubytków na podstawie wcześniejszych wydań czy własnej intuicji;
- 4) informacje o trudnościach bądź niemożności odczytania tekstu, bądź o mylnym odczytaniu przez poprzednich wydawców;
- 5) tłumaczenia słów obcych (także rodzimych, dziś archaicznych) oraz zwrotów i cytatów z podaniem ich źródła;
- 6) objaśnienia tytułów dzieł muzycznych, literackich, teatralnych i innych wzmiankowanych w listach;
- 7) komentarze historyczne odnoszące się do wydarzeń opisywanych w listach.

W przypisach zostały podane źródła informacji, jednak z pominięciem podstawowych encyklopedii, słowników biograficznych i herbarzy szlachty polskiej; ich pełny wykaz znajduje się w Bibliografii. Na te materiały powołujemy się w wyjątkowych przypadkach, np. gdy chodzi o jedyne źródło informacji lub o cytaty tekstu autorskiego. Daty premierych przedstawień teatralnych i operowych przytaczamy według *Pipers Enzyklopädie des Musiktheaters* (1986–1998), nie wymieniając tej pozycji za każdym razem.

Do korpusu listów w tomie trzecim została dołączona część czwarta. Ze względu na objętość niniejszej publikacji jest to – inaczej niż w tomach poprzednich – odrębny wolumin, który poza streszczeniami listów zawiera: *Noty biograficzne*, *Miscellanea*, *Źródła ilustracji*, *Bibliografię*, *Indeks osób i dzieł*, *Indeks ważniejszych miejsc i instytucji* oraz *Indeks zaginionych listów Chopina i do Chopina wzmiankowanych w korespondencji*.

Trzecią część tomu trzeciego, zgodnie z koncepcją Hanny Wróblewskiej-Straus, zamyka podzielone na lata zestawienie faksymiliów podpisów Fryderyka Chopina, które mogą ułatwić nie tylko identyfikację pisma kompozytora, ale również zawęzić grono adresatów i pomóc w datowaniu listów.

Zofia Helman
Zbigniew Skowron
Hanna Wróblewska-Straus